

Leed de Vlaamse componist Peter Benoit aan een bipolaire stoornis?

door E. Baeck

Gepubliceerd in 1995, no. 8

Samenvatting

Volgens zijn biografen was de inzinking van de Vlaamse componist en dirigent P. Benoit tijdens de concertenreeks van de Wereldtentoonstelling te Antwerpen in 1885 te wijten aan het vele werk dat hij op zich had genomen. Zijn persoonlijke en familiale levensgeschiedenis, zijn briefwisseling en zijn werken pleiten echter voor een bipolaire stoornis.

Inleiding

Peter Benoit (Harelbeke 17-8-1834 - Antwerpen 8-3-1901) studeerde aan het Conservatoire Royal de Musique te Brussel, waar hij de 1e Prijs van Rome voor compositie behaalde. Nadien maakte hij een studiereis in Duitsland en verbleef van 1860 tot 1863 te Parijs, waar hij dirigent werd van de 'Bouffes Parisiens'. In 1867 aanvaardde hij een aanstelling tot directeur van de Antwerpse Muziekschool. Hij ontpopte zich tot het boegbeeld van de Vlaamse Beweging en slaagde er ten slotte in deze Muziekschool in 1898 tot Koninklijk Vlaams Conservatorium te verheffen.

De concertenreeks tijdens de Wereldtentoonstelling van 1885 te Antwerpen wordt als het hoogtepunt van Benoits dirigentencarrière beschouwd. Alle biografen minimaliseren immers de 'inzinking' die hij toen kende en die in eigentijdse krantecommentaren steevast toegeschreven wordt aan oververmoeidheid. Onderzoek van Benoits levensloop en persoonlijkheid geeft echter een genuanceerdere kijk op de gebeurtenissen.

Ambivalentie ten opzichte van het vrouwelijk geslacht

Schmook (1980) ontrafelde een aantal sentimentele crisissen in Benoits leven die niet zonder invloed bleven op zijn loopbaan. Over een kortstondig liefdesavontuur met Julie Zoë Pfötzer is weinig met zekerheid bekend, maar de dood van dit jonge zangeresje van de 'Bouffes Parisiens' zou een van de redenen kunnen zijn geweest van Benoits terugkeer naar Brussel in 1863. Zijn huwelijk - enkele maanden later, in oktober 1863 - met Flore Wantzel, afkomstig uit een Brussels bourgeoismilieu, liep vrij vlug op de klippen. Dit vormde een bron van ergernis voor het Antwerps stadsbestuur omdat Benoit zich, na zijn benoeming tot directeur van de Antwerpse Muziekschool, zonder zijn echtgenote te Antwerpen kwam vestigen.

Bezwarend was ook zijn relatie met Joanna Verstraeten, een Liers naaistertje dat hij in Antwerpen had leren kennen: hun natuurlijke zoon Alfons kwam op 21 augustus 1867 ter wereld. Met Constance Teichmann, de Antwerpse gouverneursdochter die de sopraansolo's zong in zijn *Quadrilogie religieuse* en *Lucifer*, en hem in haar dagboeken 'mon frère' noemde, had Benoit een platonische verhouding. In 1872-1873 overviel Benoit een passionele crisis, die tot 1876 bleef nazinderen en aanleiding gaf tot het onafgewerkte *Liefdedrama aan zee*. Schmook (1980) vermoedt dat het ging om Amanda Schnitzler-Selb, die in 1868 op 20-jarige leeftijd gehuwd was met Maximilien Schnitzler, een tien jaar oudere Antwerpse koopman van Duitse afkomst. Tekenend voor Benoits ambivalentie in die periode is een brief van 13 januari 1873 aan dr. Van Oye: 'Vrouwen! Vrouwen. Zij hebben teveel

vleesch aan hun lijf - Zij zijn wijven. Het vleesch zoekt naar wulpse verrotting: hunne droomen zijn niets dan trachten naar meer en meer lichamelijk genot...' (Vissers- Flips 1987, brief 338).

Ten slotte ontmoette Benoit in de jaren 1880 Agnes Mertens, dochter van een café-uitbater bij wie hij zijn intrek had genomen. Na diens overlijden verhuisde hij met de familie in 1894 en bleef, na de dood van weduwe Mertens, bij haar dochter wonen.

Dualiteit in levensbeschouwelijke opvattingen

Het is Corbet (1943, p. 92-93) niet ontgaan dat er 'een zekere dualiteit in Benoits opvattingen bestond' waarmee hij 'de strijd tussen die behoefte aan godsdienst en een soort individualistisch verzet' bedoelt. Vertrekkend vanuit een ultra-montaans Westvlaams katholicisme - zijn zuster Leonie werd kloosternon en zijn broer Constant wou zich bij de Zouaven tegen Garibaldi laten inlijven - schommelde Benoits overtuiging inderdaad heen en weer tussen het vrijzinnig Brussels milieu rond Emmanuel Hiel, daarna de katholieke Antwerpse families Teichmann en Belpaire en vanaf 1872 de vrijzinnige liberale Antwerpse vriendenkring rond Julius De Geyter, Jan Van Beers en Gustave De Deken.

Meent Leytens (1984, p. 12) op diplomatische wijze dat Benoit 'zich bewust boven de partijen weet te stellen', dan ziet Corbet (1943, p. 92) in Benoit 'voor alles, een gevoelsmens' om deze dualiteit te verklaren. De morele druk van een eed die Benoit op het sterfbed van zijn grootvader langs moederszijde in november 1866 gezworen had om nooit bij 'occulte verenigingen' aan te sluiten, woog blijkbaar zwaar.

Recidiverende depressies

Corbet (1943) is de enige biografie die oog heeft voor de recidiverende 'inzinkingen' in het leven van Benoit. Hij vermeldt dat de 19-jarige Benoit reeds tijdens zijn studententijd te Brussel in 1853 'morele en lichamelijke inzinkingen kent die feitelijk het logisch gevolg waren van zijn teruggetrokken en armoedig leven' (Corbet 1943, p. 34). In een brief d.d. 12-01-1853 schrijft Benoit aan zijn ouders: 'Et puis arrivent ces jours que je suis d'une tristesse, d'une morosité toute particulière, mais alors je souffre d'une manière indescriptible; je suis l, immobile, le coeur serré et l'esprit, dans un grand état d'agitation, cherche un point se fixer, pour sortir de cette position; mais en vain; la consolation ne se présente pas, il faut que cette douleur passe d'elle même' (Pols 1934, p. 73).

In maart van dat jaar gaat Benoit naar familieleden te Antwerpen waar een bijgeroepen geneesheer een algehele verzwakking vaststelt, te wijten aan een 'trop grande application l'étude'; in een brief van 15 maart 1853 meldt Benoit echter aan zijn ouders, 'in hoogdravende en pathetische bewoordingen', zijn genezing (Corbet 1943, p. 35). In november 1853 treedt reeds een nieuwe depressie op, die Corbet (1943) opnieuw tracht te relativiseren, maar Benoits brief aan zijn vader is duidelijk: 'Je suis abattu, triste, j'ai de la peine cacher mes larmes, les retenir devant les personnes avec lesquelles je me trouve. Cette mélancholie est peut-être l'effet de ma constitution nerveuse... Oui le découragement m'a de nouveau saisi. De quelque côté que je tourne les yeux je ne vois qu'obstacles qui de loin me paraissent déjà grands mais qui deviennent colossaux et presque insurmontables' (Pols 1934, p. 80).

Wanneer Benoit na het behalen van de Prijs van Rome een studiereis maakt door Duitsland, schrijft hij op 11 augustus 1858 uit Berlijn aan zijn ouders: 'Ce sont surtout les nerfs qui sont attaqués d'une manière violente: hélas! vous ne connaissez pas ces maladies; vous vivez sinon heureux, au moins tranquilles' (Pols 1934, p. 126), en op 30 oktober 1858 vanuit Leipzig: 'Je ne puis exprimer ce que j'ai éprouvé pendant les deux premiers mois après mon départ; ces moments avaient pour moi quelque chose de cruellement indéfinissable, mon esprit était plongé dans une espèce de torpeur, qui le rendait entièrement inapte au travail' (Pols 1934, p. 138).

In het Stadsarchief Antwerpen (M A 441/9/8) bevindt zich een medisch attest, gedateerd 21 februari 1870, dat Benoit 'est atteint d'une affection nerveuse résultant d'un excès de travail'. Op het einde van ditzelfde jaar vraagt Benoit in een brief, d.d. 27 december 1870, aan de voorzitter van de Commissie van Toezicht der Muziekschool, wegens vermoeienis toelating om een tiental dagen bij zijn familie te mogen doorbrengen, maar begin februari 1871 heeft hij het werk op de school nog niet hernomen (Vissers-Flips 1987, brief 266, 270 en 271).

De inzinking tijdens de Wereldtentoonstellingsconcerten te Antwerpen duurt van augustus tot eind oktober 1885: op voorschrift van dr. De Wandre gaat Benoit uitrusten bij zijn vriend François Loquet, gemeenteraadssecretaris te Desselgem bij Harelbeke. Het Handelsblad schreef echter op 8 september 1885 dat 'Benoit naar de Kempen was gevlucht - mogen wij zeggen naar het refugium peccatorum van alle vermoeide poëten (sic) en toondichters - en zonder te willen zeggen in welk dorp hij zich verborgen houdt'. Benoit moest vervangen worden door buitenlandse, Belgische en Antwerpse dirigenten, maar bleek eind oktober toch voldoende hersteld om *De Oorlog* te dirigeren op 1 november 1885 tijdens het slotconcert van de Wereldtentoonstelling (Baeck en Baeck- Schilders 1995).

Ook in november 1888 (Corbet 1943) en juli 1889 (Vissers-Flips 1987, brief 747 en 752) wordt Benoit plots ziek, herstelt hij vlug - 'Alleluja ik ben genezen' schrijft hij op 17 augustus 1889 (Vissers-Flips 1987, brief 757) - maar in 1895 is de crisis opnieuw ernstiger. Dr. De Wandre schrijft volledige rust voor en Benoit vertrekt in juli naar Harelbeke, waar hij tot oktober bij zijn oude tante Rosalia verblijft. In november bezoekt hij met J. Sabbe de Belgische kust: 'In Coxyde woont hij vele dagen in een vissersstulp en ondernam hij talrijke wandelingen, soms in het holste van de nacht, door regen en wind. Daarna vestigt hij zich voor enige tijd in een hut te Cadzand: niemand wist waar hij juist verbleef' (Corbet 1943, p. 155).

Zelfs het jaar 1898, waarin Benoits levensdroom in vervulling gaat en hij op 1 juli tot directeur van het Koninklijk Vlaams Conservatorium te Antwerpen wordt benoemd, is niet gespeend van ernstige problemen. Corbet (1943, p. 164, 165, 168) geeft de 'kleingeestige koppigheid' toe waarmee Benoit de aanslepende onderhandelingen over de verheffing tot Conservatorium bemoeilijkte en vermeldt dat hij zelfs een 'drieverbond, dat zou gesloten zijn tusschen den staat, de stad en de provincie, om hèn te benadeelen' vermoedde. Toch meent hij dat het 's Meesters onverzoenlijke tegenpartij' was die 'zijn allerlaatste levensjaren (zou) komen vergallen, zijn einde verhaasten en den jovialen, gullen Vlaming maken tot een wantrouwig, achterdochtig en ziekelijk mensschuwer'.

De persoonlijkheidskarakteristieken en documenten uit Benoits levensloop bevestigen dus dat hij leed aan recidiverende depressies, waaraan zich ten slotte ook paranode kenmerken toevoegden, en suggereren eerder een bipolaire stoornis dan een cyclothymie. Uit klinische ervaring blijkt dat de fasen van deze aandoening zonder enige aanleiding van buitenaf, spontaan kunnen optreden, maar dat de aanleg vaak slechts manifest wordt wanneer men onder stress komt door externe, belastende factoren, en hieraan ontbrak het in Benoits levensloop zeker niet. Relevant zijn verder de zelfmoord op 19 februari 1867 van Benoits broer Edmond en de verdrinkingsdood van zijn broer Constant op 14 mei 1868; een zoon van Alfons Bayens, Benoits natuurlijke zoon, zou eveneens zelfmoord hebben gepleegd. Zoals bekend kan een bipolaire stoornis als erfelijke aandoening familiaal voorkomen en wordt er momenteel gezocht naar een genetische 'marker'.

Manische aspecten

Weliswaar zijn er geen objectieve gegevens voorhanden die manische opwindingsfasen bij Benoit staven, maar toch is Corbets gebruik van de adjectieven 'jovialen, gullen Vlaming' niet onbelangrijk. Een opgeschroefde theatraliteit en extatische gevoelsontboezeming, een voorkeur voor monsterbezettingen en monumentale structuur kenmerken trouwens vele Benoit-composities. Zijn

Hymne aan de Vooruitgang, waarmee de Wereldtentoonstelling op 2 mei 1885 geopend werd, vergde 384 vrouwen-, 408 mannen- en 434 kinderstemmen, 150 strijkers, 6- voudig bezette blazers, 2 koperensembles, 8 harpen, orgel, slagwerk en kanonnen! *De Oorlog*, waarmee de Wereldtentoonstelling op 1 november 1885 werd besloten, heeft een bezetting met 4-stemmig solokoor, 4-stemmig klein koor, een hoofdkoor met 4-stemmige linker- en rechtervleugel, solisten, 3-voudig bezette blazers, 2 harpen, slagwerk en strijkers. Ook het diagram van de 'groepeering der uitvoerende krachten' voor Benoits *De Muze der Geschiedenis* uit 1880, in het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven te Antwerpen bewaard, illustreert dit megalomaan aspect. Terecht stelt Schmook (1980, p. 109) zich hierover de vraag: 'Breedheid in gebaren, neiging tot theatraliteit, drang om over grote scharen te heersen, mogen zij niet genterpreteerd worden als verschijnselen van overcompensatie'. Psychoanalytische verklaringen, waarbij ook Adorno (1980, p. 133) aanleunt met zijn verwijzing naar een uitspraak van Richard Wagner: 'nicht Kaiser und König sein, aber so dar stehen wie ein Dirigent', zijn hier inderdaad niet misplaatst.

Besluit

Alhoewel G. Révész (1946) terecht opmerkt dat psychopathologische toestanden, als zodanig, de creatieve activiteit niet bevorderen, laat staan dat ze deze zouden veroorzaken, kunnen pogingen tot retrospectieve beschrijving van de psychische constitutie een verhelderende kijk geven op het leven en het werk van creatieve persoonlijkheden.

Meer dan uiterlijke omstandigheden veroorzaakte Benoits psychopathologische constitutie, in casu een bipolaire stoornis, zijn inzinking tijdens de concerten van de Wereldtentoonstelling te Antwerpen in 1885. Dit verduidelijkt ook bepaalde megalomane aspecten van zijn werk.

Literatuur

Adorno, Th.-W. (1980), *Einleitung in die Musiksociologie*

. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.

Baeck, E., en H. Baeck-Schilders (1995), *De Concerten op de Wereldtentoonstelling te Antwerpen in 1885*, in *Academiae Analecta. Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België*, Brussel.

Corbet, A. (1943), *Peter Benoit, leven, werk en beteekenis*. Standaard Boekhandel, Antwerpen.

Leytens, L., en M. Somers (1984), *Peter Benoit*. Kredietbank, Tielt.

Pols, A. (1934), *Peter Benoit's Leertijd*. De Sikkels, Antwerpen.

Révész, G. (1946), *Creatieve Begaafdheid*. Servire, Den Haag.

Schmook, G. (1980), *Peter Benoits Onrust*. Metropolis, Antwerpen.

Vissers-Flips, G. (1987), *Peter Benoit: Inventaris van de bewaarde briefwisseling*. AMVC, Antwerpen.

Summary: Did the Flemish composer Peter Benoit suffer from a bipolar disorder?

During the series of concerts he conducted for the World Exposition at Antwerp in 1885 the Flemish composer P. Benoit had a break-down which is attributed by all his biographers to excess of work and duties. However, scrutiny of his life events, his family, his letters and his works leads to the assumption that Benoit suffered from a bipolar disorder.

E. Baeck, neuropsychiater, is afdelingshoofd Neurologie, AZ Stuivenberg, Lange Beeldekensstraat 267, 2000 Antwerpen.

Het artikel werd voor publikatie geaccepteerd op 27-12-1994.